

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

УДК 346.5

Шуба Б. В., к.ю.н., докторант МАУП

**Теоретичні засади управління господарською діяльністю
(на прикладі господарських товариств)**

Розглядаються зміни сутності управлінської діяльності у нових економічних, ринкових умовах. Аналізуються наявні теоретичні визначення управління, що можуть бути використані у розвитку відповідної частини господарсько-правової науки.

Ключові слова: управлінська діяльність, господарські товариства, ринкові відносини, органи господарського керівництва, суб'єкти господарювання.

Рассматриваются изменения сущности управленческой деятельности в новых экономических, рыночных условиях. Анализируются имеющиеся теоретические определения управления, которые могут быть использованы в развитии соответствующей части хозяйственно-правовой науки.

Ключевые слова: управленческая деятельность, хозяйственные общества, рыночные отношения, органы хозяйственного руководства, предприятия.

Consider changing the nature of management activities in the new economic and market conditions. It analyzes existing theoretical definition of management that can be used in the development of the appropriate economic and legal sciences.

Keywords: administrative activity, business partnerships, market, economic management agencies, entities.

Розвиток ринкових відносин в економіці України призвів до необхідності використання такої загальноновизнаної організаційно-правової форми функціонування підприємницьких структур, як господарські і, перш за все, акціонерні, товариства. Корпоративний сектор стає в країні все більш значущим. Водночас відбувається і розвиток (вдосконалення) господарського законодавства, що є необхідною умовою створення та діяльності цих товариств. В той же час господарське законодавство, рівень його вдосконалення, не відповідає вимогам, що пред'являються до відповідних правовідносин. Це обумовлюється недосконалістю теоретичних засад правового забезпечення управління господарськими товариствами, правового забезпечення їх функціонування, а отже і обумовлює актуальність даної статті.

Метою цього дослідження є розробка деяких теоретичних положень стосовно економічного управління, управління господарським товариством, а об'єктом – суспільні відносини, що виникають між суб'єктами управління (суб'єктами організаційно-господарських повноважень) та суб'єктами господарювання.

Зазначені правовідносини є господарсько-правовими. Згідно з ч. 4 ст. 3 Господарського кодексу України (далі – ГКУ), сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Якщо під господарсько-виробничими розуміються майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності, то під організаційно-господарськими відносинами маються

на увазі відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Зупинимось на теоретичних засадах перших відносин (відносин, що виникають між суб'єктами організаційно-господарських повноважень та суб'єктами господарювання). Особливості цих відносин на сучасному етапі визначаються зміною власності на об'єкти управління – підприємства і організації. На відміну від часів соціалістичного минулого, коли ці підприємства знаходились у державній власності, переважна їх більшість зараз знаходиться у приватній власності. З'явилися й нові організаційні форми – господарські товариства.

Суб'єкти господарського управління – державні органи (міністерства і відомства), управляють підприємствами і господарськими організаціями, які не перебувають у державному віданні. Як результат, обсяг і сутність управлінської діяльності докорінно змінилися і по відношенню до державних, муніципальних (комунальних) підприємств, що залишилися, і, тим більше, стосовно тих суб'єктів господарювання, які перебувають в іншій, недержавній формі власності (приватній, колективній). Міністерства і відомства, замість адміністративного планування і розподілу продукції (послуг), що виробляються суб'єктами господарювання, надають їм реєстраційно-ліцензійні та методичні послуги, займаються інноваційно-інвестиційним розвитком, питаннями додержання трудового законодавства тощо. Між зазначеними суб'єктами складаються відносини, пов'язані з фінансовим плануванням, одержанням деяких звітних документів (їх перелік, у порівнянні з соціалістичним періодом, кардинально зменшений), а замість доведення у директивному порядку, планових показників, підприємства-суб'єкти господарювання, включаються (як правило, на добровільних і платних засадах) до числа виконавців програм і т. д. Так, наприклад, Міністерство промислової політики України, реалізуючи свої організаційно-господарські повноваження, одержує від суб'єктів господарювання, які відносяться до сфери управління Міністерства (державні комерційні та казенні підприємства, господарські товариства, у статутному фонді якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі), проект фінансового плану, розробляє державні цільові програми розвитку промисловості, галузеві програми з тих чи інших проблеми промислового розвитку (наприклад, Галузева програма скорочення споживання природного газу промисловими підприємствами Мінпромполітики). Мінпромполітики займається інноваційно-інвестиційною діяльністю, зокрема, визначає шляхи розвитку галузей промисловості, у тому числі за рахунок технологічного оновлення підприємств та впровадження імпортозамінних технологій); ліцензуванням, охороною праці на підприємствах тощо.

Можна стверджувати, що тепер дійсно справджуються твердження творців господарського права, зокрема, В.К. Макутова, стосовно визнання органів господарського керівництва суб'єктами господарського права [1; 2].

Зі «зменшенням» обсягу і сутності управління підприємствами, господарськими товариствами (відповідно у здійсненні управлінських функцій у більшій мірі беруть участь члени самих організацій – суб'єктів господарювання – виробничий колектив, учасники товариства, акціонери. Тобто реалізується принцип так званого самоуправління, що може мати найрозгалуженіший склад. Наприклад, щодо господарських, акціонерних товариств, то їх учасниками (інвесторами) можуть бути особи, що

мешкають у будь-яких частинах світу. Спеціалісти з адміністративно-правової науки говорять про зміну характеру адміністративно-правових відносин в управлінні економікою, набуття ними характера послуг Чи так це насправді?

Перш за все, слід зазначити, що різні автори вищезазначених напрямків науки вкладають у поняття управління різний зміст. Тривалий час управління, в т.ч. і економічними об'єктами, розглядалося з позицій марксизму-ленінізму і не виходило за межі уявлень класиків цього вчення щодо сутності та поняття управління [3; 4; 5].

Взагалі управління в соціальній сфері розглядалося як людська діяльність, що виникла внаслідок поділу праці, за допомогою якої людина впливає на технологічні, економічні й соціальні процеси для досягнення певної мети [6]. Управління, на думку деяких авторів, — діяльність, що забезпечує необхідний рух процесів перетворення енергії, речовини й інформації, підтримку працездатності та безперешкодності функціонування об'єкта шляхом збирання і обробки інформації про стан об'єкта і зовнішнього середовища, прийняття рішення про вплив на об'єкт та його використання [7].

На думку інших, соціальне управління слід розглядати як вплив на суспільство і окремі його ланки з метою їх впорядкування, збереження якісної специфіки і розвитку [8]. При цьому підкреслюється, що управління як явище соціального життя пов'язане з цілісними динамічними системами. Саме такою системою є і суспільство, якому, як і іншим цілісним об'єктам, притаманне прагнення до впорядкованого існування. Це впорядкування досягається за допомогою взаємного впливу елементів системи, внаслідок чого вся система в цілому і окремі її ланки за дотриманням певних умов співіснують найоптимальнішим чином [9].

Синтезуючий висновок з аналізу робіт з соціального управління, яке може використовуватися і сучасною теорією, зробив відомий вчений юрист В.В. Цветков. Управління, вважав він — одна з різноманітних форм (способів) зв'язку, що поєднують у єдине ціле суспільство і середовище, в якому воно існує. Сприяючи корисним впливам, здійснюючи опір шкідливим, залишаючи без уваги впливи, що не мають для системи істотного значення, управління виконує важливу функцію з підтримки і зміцнення її цілісності. Використовуючи механізм управління, суспільство реагує на зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі, здійснює необхідні перетворення. Суть і зміст таких перетворень полягають у тому, щоб підтримати якісну визначеність даної суспільної системи, не обмежуючись простим пристосуванням до середовища, а освоюючи його шляхом пізнання і використання об'єктивних законів.

Зрозуміло, що не тільки через управління суспільство підтримує й захищає своє існування як систему певного типу. В тій чи іншій формі ця функція реалізується у всіх видах людської діяльності. Тому при визначенні поняття управління завдання дослідника полягає в тому, щоб виокремити процес управління з інших проявів суспільної життєдіяльності, охарактеризувати його як особливу діяльність. Отже, сутність соціального управління виявляється насамперед у таких рисах: 1) суспільство як соціальна організація є складною самокерованою системою, що перебуває у постійному русі й не може існувати без постійного управління. Тому управління є способом існування соціальної організації, її іманентним елементом; 2) Кожному типу соціальної організації притаманні свій зміст, специфічні процеси, форми і методи управління. Тому зміст управління не можна розуміти окремо від сфери його існування; 3) Соціальне управління є елементом системи суспільних відносин, його характер і зміст залежать від їх сутності. В свою чергу, соціальне управління зводиться до впорядкування та розвитку суспільних

відносин; 4) Матеріальний зміст управління у соціальній функції знаходить свій прояв насамперед в організаційній діяльності, зокрема у об'єднанні, узгодженні, регулюванні, координації, контролі, а також владно-регульованих та примусових заходах; 5) соціальне управління за своєю сутністю зводиться до взаємодії суб'єктів і об'єктів, які є складно організованими системами зі своїми елементами [10].

Соціальне управління є особливою суспільною функцією, яка виникає з потреб самого суспільства як складної саморегульованої системи, й супроводжує всю історію його розвитку. Отже, соціальне управління має розглядатися як соціальна функція владно організаційної діяльності, що забезпечує цілеспрямованість і узгодженість спільної праці та життя людей [11].

Однак цей вплив є процесом об'єктивним і, отже, не залежить від свідомості людей, хоча вони певним чином і впливають на обрання тієї чи іншої форми впорядкування суспільного життя. Крім того, закони розвитку суспільства реалізуються не автоматично, що зумовлює потребу в ефективних засобах управлінської діяльності, створення спеціальної науки управління і розробку її загальних, фундаментальних понять і категорій.

Для узагальнення вищевизначеного соціальне управління можна визначити як планомірно організовану, свідому, систематичну взаємодію суб'єкта і об'єкта управління з метою його впорядкування, збереження якісної специфіки і визначеності. Цей вплив може здійснюватися як безпосередньо, так і через спеціально створені структури [11].

Щодо державного економічного управління. У вітчизняній і зарубіжній літературі остаточно ще не склалось єдиної думки відносно цього поняття. У найбільш загальному вигляді державне управління в т.ч. і в сфері економіки, тривалий час визначалось як виконавчо-розпорядча діяльність органів державної виконавчої влади, що виявляється у безпосередньому, повсякденному і оперативному впливові на різноманітні суспільні відносини у країні [12], в т.ч. економічні.

Існують й інші визначення даної категорії. Деякі автори тлумачать його як діяльність усіх державних органів з урегулювання суспільних відносин, організацію всіх сфер життя суспільства [13]. При цьому сутність державного управління полягає в тому, що держава організує соціальні взаємозв'язки таким чином, щоб дії учасників сприяли реалізації тих цілей, що визнані суспільством [14]. Інші — як специфічну діяльність держави, що виявляється у функціонуванні її органів, які безперервно, планомірно, владно і в межах правових настанов впливають на суспільну систему з метою її вдосконалення відповідно до державних інтересів [15]. Крім цього, державне управління трактується як організований процес керівництва, регулювання і контролю державних органів за розвитком сфер економіки та інших сфер державного життя [16].

В.Є. Чиркін розумів державне управління у широкому значенні як організовану, впорядковану діяльність держави, державне регулювання різних суспільних (а іноді — деяких особистих) відносин шляхом діяльності всіх гілок державної влади — законодавчої, виконавчої, господарської, їх органів, державних службовців. У вузькому — як адміністративну, виконавчо-розпорядчу діяльність держави [17].

Попри всі розбіжності в трактуванні визначення держави і різних її проявів, більшістю авторами визнавалася така особлива, обов'язкова ознака, як владна сила. Ще М. Вебер писав, що держава є тим пануванням влади над людьми, що спирається на легітимне насильство [18]. Держава тим і відрізняється від громадських структур,

що має в своєму арсеналі державну владу, що являє взаємозв'язок, у процесі якого люди через різні фактори — матеріальні, соціальні, інтелектуальні добровільно (свідомо) або примусово визнають верховенство волі інших, а також нормативні приписи і згідно з ними, їх вимогами здійснюють ті чи інші дії та вчинки.

Тому в державному управлінні його управлінський вплив спирається на державну владу, забезпечений нею [19]. Під державною владою розуміють зазвичай втілену у механізмі держави волю і організовану силу народу, що поширюється на всю територію і населення держави за допомогою законів та владовідносин [20].

Зазначені теоретичні визначення можуть бути використані у налагоджені господарсько-управлінських відносин, в т.ч. і за участю господарських товариств. Наприклад, розуміння державного управління як планомірно організованої, свідомої, систематичної взаємодії суб'єкта і об'єкта управління з метою його впорядкування, збереження якісної специфіки і визначеності, може бути використане у реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності¹ стосовно усіх суб'єктів господарювання. Розглядаючи, як вже зазначалось, державне управління у широкому (сфера організуючої та розпорядчої діяльності державних органів) та вузькому (діяльність органів виконавчої влади, власне, апарату управління) значеннях, можна, за аналогією, запропонувати визначення господарського управління акціонерним товариством у широкому і вузькому значеннях. Господарське управління АТ у широкому значенні — це управління акціонерним товариством за участю всіх учасників товариства, включаючи акціонерів, а у вузькому значенні (корпоративне управління) — це вплив з боку лише виконавчого апарату, тобто тим, що відповідає принципу єдиноначальності та наскрізної ієрархії.

З викладеного можна зробити і інші висновки. В ринкових умовах господарювання відносини, що виникають між суб'єктами організаційно-господарських повноважень та суб'єктами господарювання визначаються зміною власності на об'єкти управління — підприємства і організації. Переважна їх більшість зараз знаходиться у приватній власності. З'явилися й нові організаційні форми — господарські товариства. Можна стверджувати, що тепер дійсно справджуються твердження творців господарського права, щодо визнання органів господарського керівництва суб'єктами господарського права.

Можна також стверджувати, що у нових, ринкових умовах управління з боку органів господарської компетенції набуває замість адміністративного «господарсько-правовий» характер. Тобто замість розуміння управлінських відносин як відносин «влади — підпорядкування» постає необхідність інтерпретувати ці відносини як координаційні, забезпечувальні тощо. Це твердження, надиктоване реаліями сьогодення, має виконувати роль «зворотного зв'язку» між практикою і теорією, знаходити своє теоретичне обґрунтування у відповідних теоретичних положеннях, стосовно визначення поняття «управління» як в юридичних джерелах, у роботах державознавців, представників господарсько-правової науки, так і фахівців з державного, економічного управління.

¹ Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності — це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мамутов В. К. Компетенция государственных органов в решении хозяйственных вопросов. — М., 1964. — 228 с.; Мамутов В. К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган. — М., 1969. — 178 с.
2. Вопросы хозяйственной правосубъектности / Под ред. Е. П. Торкановского. — Куйбышев, 1971 — 147 с.
3. Пискотин М. И. Социализм и государственное управление. — М.: Наука, 1984. — 254 с.
4. Каменецер С. Е. Основы управления промышленным производством. — М.: Мысль, 1971. — 224 с.
5. Козлов Ю. М., Фролов Е. С. Научная организация управления и право. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. — 246 с.
6. Сенченко В. И. Система основных категорий науки управления социалистическим производством. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 7.
7. Чернявский А. Д., Денисенко С. А. Управление в условиях рыночных отношений. — К., 1992. — С. 3 — 5.
8. Слепенков И. М., Аверин Ю. П. Основы теории социального управления. — М.: Высшая шк., 1990. — С. 5.
9. Бурлай В. Г., Мельниченко А. И. О науке социального управления и ее предмете // Проблемы правоведения. — 1979. — Вып. 39. — С. 35.
10. Цветков В. В. Державне управління: сутність та ефективність // Академічна юридична думка / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Ін Юре, 1998. — С. 427.
11. Цветков В. В. Адміністративна реформа — ефективність державного управління // Часопис Київського ун-ту права. — 2002. — № 2. — С. 10.
12. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. — М.: Юрид. лит., 1997. — С. 29 — 30.
13. Советское административное право: Учеб. / Под ред. П. Т. Василенкова. — М.: Юрид. лит., 1990. — С. 14.
14. Административное право: Учеб. / Под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. — М.: Юристь, 1999. — С. 483.
15. Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підр. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 16.
16. Тихомиров Ю. А. Публичное право. — М.: БЕК, 1995. — С. 102.
17. Чиркин В. Е. Государственное управление. Элементарный курс. — М.: Юристь, 2001. — С. 11
18. Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогресс, 1990. — С. 646.
19. Халипов В. Ф. Наука о власти. Кратология: Учеб. пособ. — М.: ОСЬ-89, 2002. — С. 7 — 8, 11 — 15.
20. Оборотов Ю. Н. Основы современного государства. Учеб. курс. — Одесса, 1995. — С. 9.